

Був на диво холодний, морозяний ранок наприкінці зими 1897 року, коли я прокинувся від того, що хтось термосив мене за плече. То був Холмс. Свічка в руці осявала його рішуче, схвильоване обличчя, і я з першого погляду зрозумів — сталося щось лихе.

— Ходімо, Ватсоне, ходімо! — вигукнув він. — Гра почалася. Ані слова! Одягайтеся, й ходімо!

За десять хвилин ми обидва сиділи вже в кебі і мчали мовчазними вулицями до Черинг-Кроського вокзалу. Тільки-но зазоріли перші промені зимового світанку, і в опаловому лондонському тумані неясно забовваніли поодинокі постаті майстрових, що поспішали на роботу. Холмс сидів мовчки, загорнувшись у тепле пальто, і я зробив те саме, бо повітря було дуже холодне, а до того ж ми обидва виїхали натщесерце.

Тільки випивши на вокзалі гарячого чаю і зайнявши свої місця в кентському потязі, ми відтанули настільки, що мій друг міг говорити, а я — слухати. Холмс дістав з кишені папірець і вголос прочитав:

"Ебі-Грейндж, Маршем, Кент, 3.30 ранку.

Дорогий містере Холмсе!

Буду щиро радий, коли ви негайно допоможете мені в справі, яка обіцяє бути вельми цікавою. Ця справа якраз вам до смаку. Леді доведеться випустити; решту намагатимуся зберегти як було, але прошу вас, не марнуйте жодної хвилини, бо важко буде залишити тут сера Юстеса.

Щиро ваш Стенлі Гопкінс".

— Гопкінс викликав мене сім разів, і щоразу його запрошення виправдовувались, — мовив Холмс. — Здається, всі ці справи увійшли до

вашої збірки, Ватсоне, а я мушу визнати, що ви вмієте добирати найцікавіше, — це великою мірою надолужує те, що не подобається мені у ваших оповідках. Через вашу дивну звичку розглядати все з письменницького, а не з наукового погляду губиться багато з того, що могло б стати чудовим взірцем наукового розслідування. Ви лише злегка зачіпаете найтоншу частину моєї праці, зосереджуючись на химерних подробицях, які можуть захопити читачів, але нічого їх не навчать.

— Тоді чому б вам самому не писати ці оповідки? — трохи ображено спитав я.

— І писатиму, любий мій Ватсоне, писатиму. Зараз, як бачите, я надто заклопотаний, а на схилі віку маю намір створити посібник, у якому буде зосереджено все мистецтво розкриття злочинів. Сьогодні ми, здається, їдемо на місце вбивства.

— То ви думаєте, що цей сер Юстес мертвий?

— Схоже, що так. Із Гопкінсового листа видно, що той дуже схвилюваний, а він — не така вже й слабкодуха людина. Так, гадаю я, це вбивство, а тіло залишили нам для огляду. Якби це було самогубство, він не послав би по мене. А щодо леді, яку "доведеться випустити", то її, мабуть, замкнули в кімнаті, поки відбувався злочин. Ми переносимось до вищого світу, Ватсоне: шелесткий папір, монограма "Ю.Б.", герб, адреса з титулом. Здається, що наш друг Гопкінс виправдає свою славу і ранок нам випаде цікавий. Злочин стався ще до півночі.

— Як ви могли про це дізнатися?

— З розкладу потягів та з підрахунку часу. Треба було викликати тамтешню поліцію; вони зв'язались із Скотленд-Ярдом, Гопкінс мав приїхати туди і в свою чергу послати по мене. Цього вистачає якраз на цілу ніч. Ось ми і в Чизельгерсті; наші сумніви скоро розвіються.

Проїхавши зо дві милі вузькими путівцями, ми опинилися перед брамою парку, яку відчинив старий воротар: на його похмурому обличчі лишилися сліди недавнього лиха. Крізь чудовий парк, між двома рядами стародавніх берестів, пролягала алея, що закінчувалася біля невеликого видовженого будинку, оздобленого колонами в дусі Паладіо[35]. Середня частина будинку була, очевидно, найдавніша — її стіни обвивав плющ; але широкі вікна свідчили про те, що будинку все-таки торкнулися найновіші зміни, а одне крило здавалося зовсім новим. Стривожений молодий інспектор Стенлі Гопкінс зустрів нас на порозі.

— Я дуже радий, що ви приїхали, містере Холмсе. І ви теж, докторе Ватсоне. Далебі, якби я міг почати все спочатку, я б вас не турбував; тільки-но леді отямилась, вона дала мені такі виразні свідчення, що тепер нам залишилося вже небагато роботи. Пам'ятаєте люїшемську банду грабіжників?

— Трьох Рендалів?

— Так, батька й двох синів. Це їхня робота. Тут немає жодного сумніву. Два тижні тому вони попрацювали в Сайденгемі, — там їх бачили й описали. Оце так зухвальство! Ледве минуло два тижні, як вони знову тут, і недалеко. Це вони, безперечно, вони. Тепер шибениця їх не обмине.

— То сер Юстес мертвий?

— Так, йому провалили голову його ж кочергою.

— Сер Юстес Брекенстол, як сказав мені візник?

— Так, саме він, — один з найбагатших людей Кенту. Леді Брекенстол зараз у вітальні. Бідолашна жінка, який жах їй довелося пережити! Вона була наче мертва, коли я вперше побачив її. Гадаю, вам краще піти до неї й вислухати її розповідь. Потім ми разом оглянемо їдальню.

Леді Брекенстол виявилась незвичайною жінкою. Нечасто доводилось мені бачити таку струнку постать, витончені манери і вродливі риси. Вона була білявка з блакитними очима, а її обличчя, нині бліде й змарніле від нещодавніх переживань, зберігало сліди колишньої краси. Вона зазнала не тільки духовних, а й фізичних страждань: над одним оком у неї здувся великий темний набряк, який покоївка — висока, сувора жінка — старанно промивала водою з оцтом. Леді лежала на канапі зовсім знеможена, але швидкий, допитливий погляд, яким вона окинула нас, коли ми увійшли до кімнати, й насторожений вираз чарівного обличчя показували, що страшні події нітрохи не послабили ні її розуму, ні самовлади. На ній був широкий, блакитний, гаптований сріблом халат, але поруч, тут-таки на канапі, лежала чорна з блискітками обідня сукня.

— Я вже розповіла вам про все, що сталося, містере Гопкінсе, — втомлено мовила вона. — Може, ви самі повторите мої слова? Хоча, якщо ви вважаєте, що це конче потрібно, я сама розкажу цим джентльменам, що тут скоїлось. Вони були в їдальні?

— Я вважав, що їм спершу треба вислухати вашу розповідь.

— Я заспокоюсь лише тоді, коли ви з цим покінчите. Мені страшно навіть подумати, що він і досі там лежить. — Вона здригнулась і затулила обличчя руками. Широкі рукави її халата впали, оголивши руки по лікті.

— У вас іще є рани, мадам! Що це? — несподівано скрикнув Холмс.

Дві криваві червоні плями видніли на білій, гладенькій шкірі руки. Вона поспіхом затулила їх.

— Ні, нічого. Це не стосується тієї страшної нічної пригоди. Якщо ви з вашим другом сядете, я розповім вам усе, що знаю.

Я дружина сера Юстеса Брекенстола. Ми повінчалися рік тому. Не варто, гадаю, ховатися з тим, що шлюб цей був нещасливий. Так скажуть вам, напевно, всі сусіди, навіть якби я спробувала це заперечувати. Може, в чомусь винна і я. Я виросла в Південній Австралії, серед вільного, менш манірного товариства, й це англійське життя з його суворими приписами й світськими забобонами мені не до душі. Але головна причина в тому, — і про це знає будь-хто, — що сер Юстес був гіркий п'яниця. Нелегко було прожити навіть годину з таким чоловіком. Уявіть собі, що значить для вразливої, запальної молодої жінки бути прикутою до нього і вдень, і вночі! Це блюзнірство, злочин, підлота — вважати такий шлюб за непорушний. Я певна, що ваші страхітливі закони ще накличуть прокляття на вашу землю: Бог не дозволить, щоб кривда взяла гору! — На мить вона підвелася, її щоки зрум'яніли, очі спалахнули вогнем. Дужа, але ніжна рука суворої покоївки поклала її голову на подушку, й несамовитий спалах гніву перейшов у бурхливе ридання. Нарешті вона заговорила знову:

— Я розповім вам про минулу ніч. Ви, певно, вже помітили, що всі наші слуги сплять у новому крилі. В середній частині будинку — наші кімнати, за ними — кухня й наша спальня нагорі. Покоївка Тереза спить над моєю кімнатою. Більше тут нема нікого, й жоден звук не долине до тих, хто мешкає в дальшому крилі. Грабіжники, мабуть, добре це знали, інакше б вони так не поводитися.

Сер Юстес пішов спати, коли було пів на одинадцятю. Слуги теж порозходились. Не збиралася спати лише моя покоївка: вона чекала нагорі, коли я покличу її. Я сиділа в цій кімнаті й читала книжку, доки не повернуло на дванадцятю. Тоді я пішла подивитись перед сном, чи все в домі гаразд. Це мій обов'язок, бо на сера Юстеса, як я вже казала вам, не завжди можна було покластися. Я обійшла кухню, буфетну, збройову, більярдну, вітальню і нарешті зайшла до їдальні. Коли я наблизилася до дверей, щільно затулених товстими порт'єрами, то раптом відчула протяг і зрозуміла, що їх відчинено. Відсунувши порт'єру, я опинилася сам на сам з підстаркуватим широкоплечим чоловіком, який щойно ступив до кімнати. Великі скляні французькі двері виходять на травник

перед будинком. Я мала в руці запалену свічку й при її світлі побачила, що за цим чоловіком заходять іще двоє. Я позадкувала, але той чоловік умить накинувся на мене. Він схопив мене спочатку за руку, а потім за горло. Я вже хотіла закричати, та він ударив мене по голові й звалив на підлогу. Напевно, я на кілька хвилин знепритомніла, бо коли отямилася, то побачила, що вони одірвали мотузку од дзвінка й прив'язали мене до дубового крісла, яке стоїть при обідньому столі. Я була прив'язана так міцно, що не могла поворухнутись, а рота мені заткнули хустиною, ледве я встигла слово мовити. Цієї миті до кімнати увійшов мій нещасний чоловік — мабуть, почув підозрілий шум. Він був у нічній сорочці й штанях, але тримав у руці свій улюблений терновий кийок. Одразу кинувся до грабіжників, але отой підстаркуватий вихопив з-за ґратців кочергу і щосили його вдарив. Мій чоловік упав, навіть не застогнавши, й більше не вставав. Я знову знепритомніла, та за кілька хвилин оговталася. Розплющивши очі, я побачила, що вони забрали з буфета все срібло й дістали звідти пляшку вина. Кожен тримав у руці склянку. Я вже казала вам, що один з них був підстаркуватий, з бородою, а двоє інших — молоді безвусі хлопці. Може, то був батько з синами. Вони про щось пошепотілися. Потім підійшли до мене, щоб перевірити, чи міцно мене прив'язано. Нарешті вони пішли, зачинивши за собою скляні двері. Минуло десь із чверть години, перш ніж я зуміла звільнити рота. Потім я закричала, й на допомогу мені прибігла покоївка. Інші слуги теж прокинулися, й ми викликали поліцію, яка негайно зв'язалася з Лондоном. Це все, що я можу сказати вам, джентльмени, і сподіваюся, що мені не треба буде ще раз переповідати цю сумну пригоду.

— Чи є у вас питання, містере Холмсе? — мовив Гопкінс.

— Ні, я не хочу більше марнувати час і випробовувати терпіння леді Брекенстол, — відповів Холмс. — Але перш ніж ми підемо до їдальні, я хотів би почути ще й вашу розповідь, — він обернувся до покоївки.

— Я помітила цих людей ще до того, як вони увійшли до будинку, — мовила та. — Сиділа собі в спальні біля вікна, аж тут побачила трьох чоловіків, що підходять до вартівні, — ніч була місячна, — та нічого

лихого тоді не подумала. А десь за годину почула стогін своєї господині, кинулася вниз і побачила свою бідолашну овечку зв'язаною, і господаря, що лежав на підлозі. Кров розбризкалась по всій кімнаті — навіть сукню їй забризкала; від того будь-яка жінка без тями впала б, але вона завжди була мужня, міс Мері Фрейзер з Аделаїди, — ставши леді Брекенстол з Ебі-Ґрейндж, вона теж не змінила своїх звичок. Ви надто довго розпитували її, джентльмени; стара вірна Тереза відведе її до спальні, — їй треба як слід відпочити.

Сувора покоївка з материнською ніжністю обняла свою господиню за стан і повела з кімнати.

— Вона прожила з нею все життя, — сказав Гопкінс. — Доглядала її, як та була дитиною, а півтора року тому залишила разом з нею Австралію й приїхала до Англії. Звуть її Тереза Райт; тепер таких покоївок вам не відшукати. Отаке-от, містере Холмсе, коли ваша ласка!

З Холмсового напруженого обличчя щезла цікавість; я знав, що для нього разом з таємницею зникає вся привабливість справи. Залишилося, щоправда, ще заарештувати грабіжників, але чи варто було йому марнувати час на цих звичайнісіньких злодіїв? В очах мого друга я прочитав ту прикрість, яку, певно, відчуває відомий медик-фахівець, коли його запрошують лікувати дитячий кір. Але те, що він побачив у їдальні садиби Ебі-Ґрейндж, дещо пробудило згаслу його цікавість.

Це була велика, висока кімната з дубовою різьбленою стелею, дубовими панелями й чудовою колекцією оленячих рогів та старовинної зброї на стінах. У дальшому кінці кімнати були скляні французькі двері, про які ми вже чули. Троє невеликих вікон з правого боку наповнювали їдальню холодним зимовим сонячним світлом. Ліворуч виднівся великий, глибокий камін під важкою дубовою полицею. Біля каміна стояло дубове крісло з бильцями і різьбою внизу. Крізь отвори різьби було протягнуто червоний шнур, прив'язаний кінцями до нижньої поперечки. Коли леді звільнили, шнур зіскочив, але вузли так і залишились нерозв'язані. Ці

подробиці привернули нашу увагу пізніше, бо тепер усі наші думки зосередились довкола трупа на тигровій шкурі перед каміном.

То було тіло високого, статечного чоловіка років сорока. Він лежав на спині, із запрокинутою головою; білі його зуби вишкірились на тлі короткої чорної борідки. Смагляве орлине обличчя скривила люта ненависть, що надавала його захололим рисам страшного виразу. Він, напевно, був уже в ліжку, коли здійнялася тривога, бо на ньому була розкішна нічна сорочка, а з холош стирчали босі ноги. Голова його була розбита вщент, і все в кімнаті свідчило про дику жорстокість, з якою його вдарили. Біля нього лежали важкий терновий кийок і залізна кочерга, що аж зігнулася від удару. Холмс оглянув і кочергу, і завдану нею рану.

— Цей старший Рендал, мабуть, дужий чоловік, — зауважив він.

— Так, — мовив Гопкінс. — У мене дещо записано про цього чолов'ягу; він — небезпечний клієнт.

— Вам буде неважко взяти його.

— Звичайно ж, ні. Ми давно за ним стежимо; хтось пустив чутку, що він подався до Америки. Але тепер ми знаємо, що його банда тут. Тепер вони від нас не втечуть. Ми вже повідомили про це всі морські порти, і ще до вечора буде оголошено про винагороду. Одного лише не можу добрати, як вони зважились на такий шалений вчинок, знаючи, що леді опише їх нам, а ми за цим описом відразу впізнаємо їх.

— Справді. Чому б їм не змусити леді Брекенстол замовкнути назавжди?

— Напевно, не думали, що вона так скоро отямиться, — зауважив я.

— Можливо. Якщо вони бачили її непритомною, то помилювали її. А що ви скажете про цього бідолаху, Гопкінсе? Я начебто чув про нього не дуже втішні речі.

— Тверезим він був непоганий чоловік, але ставав справжнісіньким чудовиськом, коли був напідпитку, — він рідко допивався до чортиків. Сам диявол тоді вселявся в нього, й він був здатен на все. Він, як мені відомо, незважаючи на багатство й титул, двічі мало не потрапив до нас. Першого разу був скандал, коли він облив собаку бензином і підпалив, — а собака належав леді, — тож цей скандал ледве зам'яли. Потім кинув карафку в покоївку — в Терезу Райт, — із цим так само було багато клопоту. Загалом кажучи, — тільки це між нами, — здається, що без нього в домі стане веселіше. На що ви там роздивляєтеся?

Холмс став навколішки і з великою цікавістю оглянув вузли на червоному шнурі, яким прив'язали леді. Потім так само уважно оглянув потріпаний його кінець, — той самий, який обірвали грабіжники.

— Коли за нього смикнули, то в кухні, напевно, гучно задзеленчав дзвінок, — зауважив він.

— Але почути його не міг ніхто. Кухня — праворуч, у задній частині будинку.

— Звідки грабіжник знав, що дзвінок ніхто не почує? Як він наважився так необачно смикнути шнур?

— Атож, містере Холмсе, атож. Ви питаєте про те, про що я раз по раз питаю сам себе. Немає жодного сумніву, що ті хлопці мусили добре знати й сам дім, і його звичаї. Насамперед вони мали знати, що всі слуги вже полягали спати цієї досить іще ранньої години й що ніхто з них не почує дзвінка в кухні. Виходить, що хтось із слуг був їхнім спільником. Напевно, це так. Але тут є вісім слуг, і про всіх відгукуються якнайкраще.

— За інших рівних умов, — сказав Холмс, — можна було б запідозрити служницю, в яку господар кинув карафку. Але це означало б, що ця жінка зрадила свою господиню, якій вона безмежно віддана. Проте це дрібниця, бо ви, заарештувавши Рендала, легко довідаєтесь, хто його спільник. Розповідь леді цілком підтверджується — якщо потрібні підтвердження, — всім тим, що ми тут бачимо. — Він підійшов до французьких дверей і відчинив їх. — Тут немає ніяких слідів, та й не може бути, бо земля тверда, мов залізо. До речі, свічки на каміні горіли і вночі.

— Так, саме їхнє світло й ще свічка в спальні леді вказали грабіжникам дорогу.

— І що ж вони забрали?

— Забрали небагато, лише півдюжини срібних столових наборів з буфета. Леді Брекенстол думає, що коли вони вбили сера Юстеса, то злякалися й не стали грабувати будинок доценту, як хотіли, напевно, зробити спочатку.

— Це, звичайно, правда, але в них вистачило духу сісти й випити.

— Хотіли, мабуть, заспокоїти нерви.

— Отож. Цих трьох склянок ніхто не чіпав, сподіваюсь?

— Ніхто, і пляшка стоїть так само, як її залишили.

— Ану-бо, погляньмо. Овва! Що це таке?

Три склянки стояли поряд, усі зі слідами вина; в одній із них темнів осад, який дає старе вино. Біля склянок стояла недопита пляшка, а поруч лежав довгий, пропахлий вином корок. Цей корок та ще пил на пляшці свідчили про те, що вбивці ласували не простим вином.

Холмсова поведінка миттю перемінилася. Де й поділася його байдужість! Я побачив жваві цікаві вогники в його пильних, глибоких очах. Він узяв корок і з хвилину його оглядав.

— Як вони його витягли? — спитав він.

Гопкінс показав на висунуту наполовину шухляду. Там лежали кілька скатертин і великий штопор.

— Чи згадувала леді Брекенстол про цей штопор?

— Ні, адже вона була непритомна, коли відкорковували пляшку.

— Так, справді. До речі, цього штопора вони не брали. Цю пляшку відкорковували штопором з кишенькового ножа, завдовжки не більше ніж півтора дюйма. Якщо ви оглянете головку корка, то побачите, що штопор вкручували тричі, перш ніж витягли корок. І жодного разу не проткнули його наскрізь. Цей довгий штопор з першого разу проткнув би його й витяг. Коли ви спіймаєте цього чолов'ягу, пошукайте в нього кишеньковий ніж.

— Чудово! — вигукнув Гопкінс.

— Але ці склянки, правду кажучи, спантеличили мене. Леді Брекенстол справді бачила, як ті троє пили, чи ні?

— Так, вона сама це бачила.

— Тоді нема про що й говорити. Що тут можна ще сказати? Але все-таки вам слід визнати, що ці три склянки дуже своєрідні, Гопкінсе. Що? Ви не бачите нічого цікавого? Гаразд, гаразд, хай буде так. Можливо, що людина таких особливих знань і сили, як я, звикла шукати складні пояснення там, де впадають в око простіші. Звичайно, ці склянки — простісінький збіг. На все добре, Гопкінсе. Я не бачу нічого, чим міг би

стати вам у пригоді, а справа начебто зрозуміла. Повідомте мене, коли Рендала заарештують, і взагалі про все, що трапиться далі. Сподіваюся, що невдовзі зможу привітати вас з успішним закінченням справи. Ходімо, Ватсоне; вдома з нас, напевно, буде більше користі, ніж тут.

Дорогою додому я помітив з Холмсового обличчя, що його дуже спантеличило щось із того, що він побачив. Раз у раз зусиллям волі він відганяв від себе це враження й намагався розмовляти так, ніби йому все було зрозуміло; але його знов і знов обсідали сумніви, — насуплені брови й задума в очах свідчили про те, що подумки він повертався до великої їдальні в Ебі-Ґрейндж, де сталася ця нічна трагедія. Врешті, на якійсь приміській станції, коли потяг уже рушав, він несподівано рвучко вискочив на платформу і витяг мене за собою.

— Пробачте, любий мій друже, — мовив він, коли останні вагони нашого потяга зникли за поворотом, — я не хочу робити з вас жертву своєї примхи, але життям своїм присягаюся, Ватсоне, що просто не можу залишити цю справу так, як є. Всі мої почуття волають проти того. Це не так, це все не так, я ладен заприсягтися, що це не так. Але ж розповідь леді — зрозуміла, свідчення покоївки — теж, усі деталі збігаються. Що я можу виставити проти цього? Три склянки, й квит. Але якби я взявся за цю справу безсторонньо, якби оглянув усе з тією прискіпливістю, якої з самого початку вимагає кожна справа, якби не мав упередженої думки, що відвела мої міркування вбік, — то невже я не знайшов би нічого певнішого? Звичайно, знайшов би. Сідайте на цю лаву, Ватсоне, й почекаймо чизельгерстського потяга, а тим часом послушайте мої міркування, тільки прошу вас, — це насамперед, — нехай свідчення покоївки та її господині не будуть для вас беззастережною правдою. Чарівність леді не повинна заважати нашим висновкам.

У її розповіді, якщо поглянути на неї неупереджено, одразу помітні окремі деталі, що викликають підозру. Ці грабіжники вчинили зухвалий напад у Сайденгемі два тижні тому. Деякі відомості про них та їхні прикмети наводилися в газетах. І якби хтось вирішив вигадати історію про пограбування, то він, природно, міг би цим скористатися. Справді,

хіба злодії, що тільки-но скоїли вдалий напад, підуть на новий небезпечний злочин замість того, щоб тихенько радіти де-небудь у потаємному місці? До того ж, грабіжники зазвичай не крастимуть такої ранньої години; не битимуть жінку, щоб вона не кричала; не вбиватимуть людину, якщо їх достатньо, щоб упоратися з нею; не обмежуватимуться дрібницями, коли здобич сама пливе до їхніх рук, і, нарешті, не залишатимуть недопитою пляшку вина. Вас не дивують усі ці незвичні речі, Ватсоне?

— Разом вони справді вражають, але кожна з них сама собою цілком можлива. Найдивовижніше з усього, як на мене, те, що леді прив'язали до крісла.

— Ну, мені так не здається, Ватсоне, бо злодії мусили або вбити, або прив'язати її, щоб вона не здійняла тривоги до того, як вони повтікають. Але хай там як, хіба я не переконав вас, що в розповіді леді є дещо неймовірне? А найгірше з усього — пригода з тими склянками.

— Що вам до тих склянок?

— Ви можете їх собі уявити?

— Так, звичайно.

— Ми чули, що з них пили троє. Це не викликає в вас сумніву?

— Жодного! Адже вино залишилося в кожній склянці.

— Так, але осад був лише в одній. Ви мали це помітити. Як ви можете це пояснити?

— Цю склянку, мабуть, наливали останньою.

— Аж ніяк. Пляшка була повна, тож у третій склянці мало бути чисте вино, як і в перших двох. Тут можуть бути два — і тільки два — пояснення. Перше: після того, як налили другу склянку, пляшку сильно труснули, тому весь осад опинився в третій склянці. Але це видається не дуже вірогідним. Ні, ні, я певен, що не помиляюсь.

— Що ж тоді сталося?

— Те, що пили тільки з двох склянок, а до третьої позливали залишки, щоб створити хибне враження, ніби там було троє. В такому разі весь осад опинився б в останній склянці, чи не так? Я переконаний, що так і було. Проте якщо повірити такому поясненню, то справа одразу з буденної перетворюється на вельми цікаву, бо виходить, що леді Брекенстол та її покоївка навмисне збрехали нам, що жодному їхньому слову не можна вірити й що вони мали дуже вагому причину приховати ім'я справжнього злочинця; отож нам доведеться відтворювати обставини нашої справи самим, без жодної їхньої допомоги. Ось що нам належить здійснити, Ватсоне. А ось і чизельгерстський потяг.

Господиня й слуги в Ебі-Ґрейндж були дуже здивовані, що ми повернулися, але Шерлок Холмс, довідавшись, що Стенлі Гопкінс поїхав з доповіддю до поліційної управи, зачинився в їдальні й дві години поспіль найдокладніше і найстаранніше вивчав місце злочину, щоб на тривкій основі звести чудову споруду своїх незаперечних висновків. Вікно, порт'єри, килим, крісло, мотузок — усе по черзі було швидко оглянуто й вивчено. Тіло нещасного баронета вже прибрали, а все інше залишалося на місцях. Нарешті, на мій подив, Холмс виліз на міцну камінну полицю. Високо над головою в нього висів кількадеюмовий обривок червоного шнура, досі ще прив'язаний до дроту. Холмс довго дивився вгору, а потім, щоб наблизитися до шнура, вперся коліном у карниз стіни й простягнув руку. До шнура залишалося кілька дюймів, але тут увагу його привернув карниз. Нарешті він зіскочив на підлогу з вигуком задоволення.

— Усе гаразд, Ватсоне, — мовив він. — Ми розплутали цю справу, одну з найприкметніших у нашій колекції. Але, Боже мій, який я був недотепа — мало не зробив найбільшої помилки в своєму житті! Тепер, гадаю, в нас майже повний ланцюг подій; бракує лише кількох ланок.

— Ви знаєте, хто ці люди?

— Людина, Ватсоне, людина. Лише одна, але справді грізна особа. Дужа, як лев, — згадайте удар, що зігнув оту кочергу! Шість футів три дюйми заввишки, прудка, мов білка, з надзвичайно спритними пальцями і, врешті, з чудовим, винахідливим розумом, — адже вся історія вигадана нею. Так, Ватсоне, ми маємо справу з примітною особою. І все-таки цей шнур дає нам ключ до розв'язки всієї цієї справи.

— Який ключ?

— Ну, якби вам знадобилось відірвати шнур, то де б, по-вашому, він обірвався? Звичайно, там, де він прив'язаний до дроту. Чому ж шнур обірвався на три дюйми нижче?

— Бо він там протерся.

— Отож. Огляньте цей кінець: він справді потертий. Нашому незнайомцеві вистачило кебети потерти шнур ножем. Але інший кінець не протерся. Звідси ви цього не побачите, але якщо злізете на камінну полицю, то помітите, що його відрізано без жодного сліду потертості. Тепер ви можете відтворити все, що сталося. Цьому чоловікові знадобився мотузок. Він не став обривати шнур, побоявшись здійснити тривогу дзвінком. Що ж він зробив? Заліз на камінну полицю, але цього йому здалося замало; тоді він уперся коліном у карниз, — там ви можете побачити слід на пилюці, — й дістав ножем до шнура. Мені не вистачило трьох дюймів, щоб дотягнутись; отже, я роблю висновок, що він якнайменш на три дюйми вищий за мене. А тепер подивіться на цей слід на дубовому кріслі! Що це?

— Кров.

— Безперечно, кров. Уже це одне доводить, що розповідь леді — вигадка. Якщо вона сиділа в цьому кріслі, коли було скоєно злочин, то звідки взявся цей слід? Ні, ні, жінку посадили в крісло після того, як помер її чоловік. Я ладен побитися об заклад, що на чорній сукні леді є той самий слід. Це ще не Ватерлоо[36], Ватсоне, але вже Маренго[37]; ми почали з поразки, а закінчуємо перемогою. А тепер я хотів би поговорити з нянею Терезою. Нам слід бути якомога ввічливішими, якщо ми хочемо дістати потрібні відомості.

Сувора австралійська няня виявилась цікавою особою — мовчазна, підозрілива, неласкава, вона нескоро пом'якшала, переможена Холмсовою лагідністю і його щирою готовністю вислухати все, що вона скаже. Вона й не намагалася приховати свою ненависть до небіжчика-господаря:

— Так, сер, то правда, що він кинув у мене карафку. Я чула, як він вилаяв мою господиню, й сказала йому, що якби тут був її брат, він не дозволив би такого. Отоді він і жбурнув у мене ту карафку. Та нехай би щодня жбурляв по дюжині карафок, аби лиш не ображав мою пташку! Він так мордував її, а вона була надто гордовита, щоб скаржитись. Навіть мені не сказала про ті рани на руках, які ви бачили вранці, але я знаю, що то він пробив їй руку шпилькою з капелюха. Чистісінький диявол був, — хай Бог простить, що кажу таке про небіжчика! Але він був диявол, коли ще ногами по землі ходив. Такий уже медоточивий був, коли ми вперше з ним познайомились, — лише вісімнадцять місяців відтоді минуло, а нам здалося, що то цілих вісімнадцять років. Вона тільки-но приїхала до Лондона. То була її перша мандрівка — ніколи раніше вона не покидала домівки. Він і привабив її своїм титулом, грошима, фальшивим лондонським блиском. Якщо вона й зробила помилку, то заплатила найдорожчу для жінки ціну. Якого місяця вони познайомились? Ну, я вже казала вам: після того, як ми приїхали. Приїхали ми в червні, а то було в липні. А одружились вони в січні минулого року. Так, вона знов у вітальні й поговорить із вами, звичайно

ж, але ви не дуже надокучайте їй — вона стільки пережила від цього страху й крові.

Леді Брекенстол лежала на тій самій канапі, але дивилася вже веселіше. Покоївка провела нас до вітальні й одразу заходилась міняти пов'язку на чолі господині.

— Сподіваюся, — мовила леді, — ви не прийшли знов допитувати мене?

— Ні, — відповів Холмс якнайлагіднішим голосом, — я не завдам вам марних турбот, леді Брекенстол; я маю лише бажання допомогти вам, бо знаю, скільки вам довелося вистраждати. Довіртеся мені, як другові, і не пошкодуєте.

— Що ж я повинна зробити?

— Сказати мені правду.

— Містере Холмсе!

— Ні, ні, леді Брекенстол. Ви, мабуть, чули про мене. Я ладен поставити на карту своє ім'я, що ваша розповідь — цілковита вигадка.

Господиня з покоївкою вирячились на Холмса; їхні обличчя зблідли, очі запалали.

— Ви нахаба! — вигукнула Тереза. — То ви хочете сказати, що моя господиня збрехала?

Холмс підхопився зі стільця.

— Вам більше нічого сказати мені?

— Я розповіла вам усе.

— Подумайте ще, леді Брекенстол. Може, краще сказати все відверто?

На мить на її гарному обличчі з'явився сумнів. Але тієї самої миті якась нова думка перетворила його на маску.

— Я розповіла вам усе, що знаю.

Холмс узяв капелюх і знизав плечима.

— Шкода, — мовив він, і ми, не сказавши більше ні слова, залишили кімнату й будинок. У парку був ставок, і мій друг попрямував до нього. Ставок увесь замерз, лише посередині була ополонка для самотнього лебедя, що зимував тут. Холмс поглянув на неї, й ми пішли до вартівні. Там він написав коротку цидулку для Стенлі Гопкінса й залишив її у воротаря.

— Чи влучили ми, чи промахнулися, але наш друг Гопкінс має щось знати. Інакше що він подумає про наш другий візит? — сказав він. — Однак виказувати йому всі наші таємниці ще зарано. Гадаю, тепер нашим місцем дій буде контора пароплавства Аделаїда — Саутгемптон, що в кінці Пел-Мел, коли я не помиляюсь. Є також інша пароплавна лінія, що з'єднує Південну Австралію з Англією, але розпочати краще з більшої.

Холмова візитна картка, надіслана управителеві, збудила його увагу, і невдовзі ми мали всі потрібні відомості. У червні 1895 року лише одне судно цього пароплавства повернулося до вітчизняного порту. То була "Гібралтарська скеля", їхній найбільший і найкращий пароплав. У реєстрі його пасажирів значились міс Фрейзер з Аделаїди та покоївка, що подорожувала разом з нею. Тепер цей пароплав у дорозі до Австралії, десь на південь від Суецького каналу. Команда його залишилася та сама, що й 1895 року, за одним винятком: старшого помічника, містера

Джека Крокера, призначено капітаном на їхній новий пароплав "Скеля Бас", що виходить через два дні з Саутгемптона. Він мешкає в Сайденгемі, але цього ранку повинен з'явитися сюди, щоб дістати вказівки; його можна дочекатися.

Ні, містер Холмс не хоче його бачити, але буде радий дізнатися про його кар'єру і вдачу.

Його кар'єра була блискучою. В усьому флоті немає офіцера, щоб був рівня йому. Щодо його вдачі, то він сумлінний у роботі, але поза судом часто буває нестримний, запальний, — одне слово, людина пристрасна, нерозважлива, проте добра, чесна й віддана. Всі ці відомості Холмс дістав у конторі пароплавства Аделаїда — Саутгемптон. Звідти ми вирушили до Скотленд-Ярду; під'їхавши до управи, Холмс не вийшов з кеба, а сидів, насупивши брови й глибоко замислившись. Нарешті він наказав їхати до телеграфної контори в Черинг-Кросі, надіслав кудись телеграму, й тільки після того ми повернулися на Бейкер-стрит.

— Ні, я не міг цього зробити, Ватсоне, — мовив мій друг, коли ми увійшли до нашої кімнати. — Якщо буде виписано ордер на арешт, то його ніщо в світі вже не порятує. Вперше чи вдруге за всю свою кар'єру я відчуваю, що, викривши злочинця, завдам усім більшої шкоди, ніж він сам завдав своїм злочином. Я навчився бути обережним, і краще вже зневажатиму англійські закони, ніж своє сумління. Перш ніж почати діяти, нам слід ще дещо довідатися.

Надвечір до нас завітав інспектор Стенлі Гопкінс. Із цією справою йому не щастило.

— Ви, напевно, чарівник, містере Холмсе. Я справді вряди-годи думаю, що ваші здібності надлюдські. Як ви могли дізнатися, що вкрадене срібло опинилося на дні ставка?

— Я цього не знав.

— Ви ж порадили мені обшукати ставок.

— І ви знайшли срібло?

— Так, знайшов.

— Я дуже радий, що зумів допомогти вам.

— Але ви не допомогли мені. Ви лише ускладнили справу. Що то за грабіжники, які крадуть срібло, а потім кидають його у найближчий ставок?

— І справді дивовижний вчинок. Я виходив з тієї думки, що коли срібло вкрали особи, які взяли його просто так, про людське око, то природно, що вони спробують мерщій його позбутись.

— Як це могло вам спасти на думку?

— Я просто вважав це за можливе. Коли вони вийшли через французькі двері, їм в око впав ставок із тією чудовою ополонкою. Чи можна знайти краще місце для схованки?

— Схованки, авжеж! — підхопив Стенлі Гопкінс. — Так, так, тепер мені все зрозуміло! Опівночі на дорогах ще багато людей, тож вони злякалися, що їх побачать із сріблом, і кинули його у ставок, щоб повернутись по нього, коли їх ніхто не бачитиме. Чудово, містере Холмсе, — це краще, ніж ваша думка щодо викрадення про людське око.

— Атож, це чудова думка. Звичайно, що мої припущення безглузді, та все ж таки ви мусите визнати, що саме вони допомогли відшукати срібло.

— Авжеж, сер. Але це ще не все: я зазнав гіркого розчарування.

— Розчарування?

— Так, містере Холмсе. Сьогодні вранці в Нью-Йорку заарештували банду Рендала.

— О Боже, Гопкінсе! Це справді зашкодить вашій версії, бо в такому разі вони не могли цієї ночі скоїти вбивство в Кенті.

— Це фатальна помилка, містере Холмсе, фатальна. Є, щоправда, ще банди з трьох осіб, крім Рендалів, а може, це нова банда, про яку поліція ще не знає.

— Так, звичайно, цілком можливо. Що ж ви робитимете?

— Шукатиму далі, містере Холмсе, поки не докопаюся до дна. Може, ви мені щось підкажете?

— Я вже підказав вам.

— Що саме?

— Викрадення про людське око.

— Але навіщо, містере Холмсе, навіщо?

— В тім-то й річ, звичайно. Я вам підкинув думку, а ви поміркуйте над нею. Може, щось і знайдете в ній. Не хочете з нами пообідати? Тоді на все добре, й давайте про себе знати.

Ми пообідали, й до того часу, як прибрали стіл, Холмс не повертався до цієї справи. Потім він закупив люльку, простяг ноги в пантофлях до веселого вогника в каміні й несподівано глянув на годинник.

— Я чекаю на нові події, Ватсоне.

— Коли?

— Зараз, у найближчі хвилини. Ладен побитись об заклад, що ви гадаєте, ніби я недобре повівся зі Стенлі Гопкінсом.

— Я вірю вашому здоровому глуздові.

— Дуже розумна відповідь, Ватсоне. Ви повинні так на це дивитися: я — особа неофіційна, а Гопкінс — офіційна. Я маю право чинити на свій розсуд, а він — ні. Він повинен викривати все, про що знає, інакше зрадить свій службовий обов'язок. Якщо це сумнівний випадок, я не маю права ставити його у складне становище, тож зачекаймо, доки все з'ясується.

— Але коли це буде?

— Дуже скоро. Зараз ви побачите останню дію цієї невеликої, але справді чудової драми.

На сходах залунали кроки, двері нашої кімнати відчинились, і ми побачили перед собою красеня моряка. Це був високий молодик із золотавими вусами і блакитними очима, з засмаглою під тропічним сонцем шкірою і легкою ходою, яка свідчила про те, що він такий же спритний, як і дужий. Він зачинив за собою двері, стиснув кулаки і став, важко дихаючи від непереборного хвилювання.

— Сідайте, капітане Крокере. Ви одержали мою телеграму?

Наш відвідувач сів у крісло й допитливо поглянув на кожного з нас:

— Я одержав вашу телеграму і прийшов на призначену годину. Я чув, що ви були в нашій конторі. Мені нема чого тікати від вас. Я готовий до найгіршого. Що ви хочете зробити зі мною? Заарештувати? Кажіть-но, джентльмене! Годі гратися зі мною в ката-мишки.

— Дайте йому сигару, — звернувся Холмс до мене. — Закурюйте, капітане Крокере, й не нервуйтеся. Можете бути певні, що ми не сиділи б тут із вами, якби я мав вас за звичайнісінького злочинця. Будьте зі мною щирі, й ми, може, щось придумаємо. Якщо ж хитруватимете, то нарікайте на себе.

— Про що ви хочете від мене дізнатися?

— Розкажіть нам правду про те, що сталося в Ебі-Ґрейндж минулої ночі, — розумієте, правду, нічого не додаючи, але й не приховуючи. Я вже знаю так багато, що коли ви хоч на дюйм збочите, я свисну з вікна в оцей сюрчок, і справа одразу перейде до рук поліції.

Моряк трохи подумав. Потім ляснув себе по коліну великою засмаглою рукою.

— Спробую! — вигукнув він. — Я вірю, що ви людина слова й честі, тож розповім вам усе. Але одну річ мушу сказати насамперед. Щодо мене самого, то я ні за чим не шкодую й нічого не боюся; якби мені випало зробити це ще раз, я пишався б тим. Цей клятий звірюка, — якби він мав дев'ять життів, як кіт[38], то заплатив би мені ними всіма! Але Мері, Мері Фрейзер... я ніколи не зможу назвати її на те огидне прізвище. Коли я думаю, що накликав на неї біду, — а я ладен життя віддати за одну усмішку на її милому личку, — моя душа починає тремтіти зі страху. Але... але що мені було робити? Я розповім вам усе, джентльмени, й тоді скажіть мені: що я мав робити?

Мені доведеться повернутися трохи назад. Ви, мабуть, знаєте все, — певно, й те, що я зустрів її, коли вона їхала пароплавом "Гібралтарська

скеля", де я був старшим помічником. Першого ж дня, коли я побачив її, вона стала для мене найдорожчою жінкою в світі. Щодня я кохав її дужче й дужче, — скільки разів під час нічної вахти я ставав навколішки й цілував потемки корабельну палубу, бо по ній ступали її милі ноженята. Вона ніколи не присягалася мені. Вона не обдурювала мене, як часом жінки чоловіків. Тут я не можу на неї поскаржитись. Я кохав її, а вона мала до мене лише товариські, дружні почуття. Коли ми розлучилися, вона була вільною жінкою, а я знав, що вже ніколи не буду вільним чоловіком.

Коли я повернувся додому з наступного рейсу, то почув про її весілля. Справді, чому б їй не одружитися з коханим чоловіком? Титул і багатство — кому вони пасуватимуть краще, ніж їй? Вона народилася для всього найкращого, найшляхетнішого. Мене не засмутило це одруження. Я не якийсь там себелюбець. Я навіть радів, що вона знайшла своє щастя й не пов'язала своєї долі з убогим моряком. Ось так я кохав Мері Фрейзер.

Я ніколи не думав, що побачу її знову, та після останнього рейсу дістав підвищення, а моє нове судно ще не спустили на воду, — отож і мусив чекати зо два місяці в рідні, в Сайденгемі. Одного разу по дорозі я зустрів Терезу Райт, її давню покоївку. Вона розповіла мені про неї, про нього — одне слово, про все. Почувши це, джентльмени, я мало не збожеволів. Та як він смів, п'яний собака, здіймати руку на неї, в якій він черевиків не гідний лизати! Я ще раз зустрівся з Терезою. А потім побачив саму Мері — двічі. Більше вона не схотіла мене бачити. Але наступного дня я довідався, що через тиждень виходжу в море, й вирішив будь-що побачити її ще раз. Тереза завжди була моїм другом, бо любила Мері й ненавиділа того негідника так само, як і я. Від неї я довідався усе про їхній дім. Мері звичайно сиділа й читала в своїй невеликій вітальні внизу. Минулої ночі я прокрався до її вікна й почав шкребтисся в шибку. Спочатку вона не відчиняла мені, але я знав, що тепер вона любить мене й не залишить мерзнути надворі. Вона прошепотіла, щоб я підійшов до дверей їдальні; я побачив, що ті двері відчинені, і зайшов до кімнати. Я знову почув з її вуст такі речі, від яких у мене закипіла кров, і я ще раз прокляв цього мерзотника, що знущався з

жінки, яку я так кохав. Отож, джентльмени, ми стояли з нею біля вікна й вели найбезневиннішу розмову, — Бог свідок, — аж тут він, як навіжений, увірвався до кімнати, брутально вилаявся і вдарив її по обличчю. Тоді я схопив кочергу й між нами зав'язалася бійка. Подивіться-но: у мене на руці — слід його першого удару. Потім надійшла моя черга, і я розстрошив йому голову, мов гнилий гарбуз. Може, ви думаєте, що я шкодую за цим? Аж ніяк! Ішлося про два життя: його й моє, чи радше його та її, бо якби він залишився живим, хіба я зміг би віддати її до рук цього шаленця? Ось чому я його вбив. Хіба не так? А що б ви зробили, джентльмени, якби опинились на моєму місці?

Коли він ударив її, вона скрикнула, й стара Тереза вбігла до кімнати. Там на буфеті стояла пляшка вина; я відкоркував її і влив трішки Мері до рота, бо вона була майже непритомна зі страху. Я теж трохи випив. Лише Тереза зберігала холодний спокій, і ми разом обмірковували всі наші подальші дії. Ми вирішили вдати, що стався напад грабіжників. Поки я перерізав шнур од дзвінка, Тереза повчала свою господиню, що їй слід казати. Потім я прив'язав її до крісла, потер ножем кінець шнура, щоб він природніше виглядав і щоб ніхто не дивувався, як це грабіжник міг залізти так високо. Тоді взяв кілька срібних тарілок, щоб ніхто не мав сумніву, що сталося пограбування, і пішов. Я наказав здійснити тривогу не раніше, ніж за чверть години. Кинувши срібло у ставок, я повернувся до Сайденгема, вперше в житті відчувши себе справжнісіньким злочинцем. Усе це правда, містере Холмсе, — правда, нехай вона мені коштуватиме навіть голови.

Холмс трохи помовчав, смокчучи люльку. Потім підвівся, походив кімнатою й потис нашому гостеві руку.

— Ось що я придумав, — мовив він. — Я знаю, що кожне ваше слово — правда, бо ви не розповіли мені майже нічого нового. Ніхто, крім акробата або моряка, не міг дістати шнур з карнизу, й ніхто, крім моряка, не міг позав'язувати такі вузли, якими шнур прив'язали до крісла. Лише одного разу ця леді спілкувалася з моряками, — під час своєї подорожі, — і хтось із тих моряків мав належати до її кола, якщо

вона так непохитно боронила його, — це, до речі, свідчило, що вона його покохала. Отож, як бачите, мені легко було знайти вас, коли я натрапив на справжній слід.

— Я думав, що поліція ніколи не розгадає наших хитрощів.

— І не розгадала, й не розгадає, будьте певні. Тепер от що, капітане Крокере: справа ця дуже серйозна, хоч я залюбки визнаю, що ви діяли під тиском виняткових обставин. Я не можу сказати, чи перевищили ви міру оборони, чи ні. Це має вирішити британський суд присяжних. Але я щиро переймаюся вами, тож якщо ви зумієте зникнути за найближчі двадцять чотири години, то обіцяю, що ніхто вам не чинитиме жодних перешкод.

— А потім ви про все повідомите поліцію?

— Звичайно, повідомлю.

Моряк спалахнув гнівом:

— Як ви можете пропонувати мені таке?! Я знаю закони, тож розумію, що Мері буде визнано співницею. Невже ви гадаєте, що я залишу її у тому пеклі, а сам наживаю п'ятами? Ні, сер, хай мені буде непереливки, але заради Бога, містере Холмсе, придумайте, як урятувати мою бідолашну Мері від суду!

Холмс іще раз подав морякові руку.

— Це я лише перевіряв вас, і ви трималися як слід. Я беру на себе велику відповідальність: адже я дав Гопкінсові підказку, і якщо він не скористається нею, я нічого не зможу зробити. Послухайте-но, капітане Крокере: зараз ми судитимемо вас, як вимагає закон. Ви — підсудний. Ви, Ватсоне, — британський суд присяжних; я ніколи не бачив людини,

яка краще підходила б для цього. Я — суддя. Отож, джентльмени, ви чули свідчення. Чи визнаєте ви підсудного винним?

— Невинний, пане суддя, — сказав я.

— Голос народу — голос Божий. Вас виправдано, капітане Крокере. Поки закон не знайде якогось іншого винуватця, ви в безпеці. Повертайтеся до цієї леді через рік, і нехай ваше спільне майбутнє доведе справедливість винесеного нами цього вечора вироку!